

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26

Bahar 2013 Spring 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

YUNUS EMRE'NİN ŞİİRLERİNDE 'GÖNÜL' İMGESİ

"GÖNÜL (HEART)" IMAGE IN YUNUS EMRE POEMS

Esra AKBALIK*

Öz

Bu çalışmada Türk dilinin ve tasavvufunun müstesna şahsiyetlerinden biri olan Yunus Emre'nin şiirlerinde 'gönül' kavramı irdelenecektir. İnsan kalkışlı bir düşünce sistemi olan tasavvuf, gönü merkeze alan bir yaklaşımı benimser ve bu yönüyle hedefi gönül terbiyesi ve imarıdır. Tanrının tecelligâhı ve nazargâhı olarak kabul edilen gönle tasavvuf düşüncesinde hususi bir yer ve önem atfedilmiştir. Bu anlamda Türk dilinin söz üstadı Yunus Emre de, ruh dünyası ve tasavvuf anlayışı doğrultusunda 'gönülü' şiirlerine ziyadesi ile konuk etmiş bir şairdir. Şiirlerinde nicelik açısından anlamlı bir yekûn oluşturan 'gönül' kavramı çeşitli anlam ilişkileri çerçevesinde kullanılmıştır. Bu doğrultuda Yunus'un şiirlerinin önemli bir cephesini oluşturan gönül kavramına ve anlam çerçevesine odaklanılarak onun 'gönül dünyası' okunmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, tasavvuf, insan, gönül.

Abstract

In this study, it'll be examined that the "heart" concept in the poems of Yunus Emre who is one of the most exceptional personality for the Turkish language and mysticism. Mysticism which is the consideration system with human origin adopts the approach taking the heart to the center and so the main purpose is heart discipline and construction. Heart which is admitted as revealing and sight place has a special place and importance in mystic consideration. In this sense, Yunus Emre who is the wordsmith of the Turkish language is a poet extremely hosting the " gönül (heart)" directly to his poems in accordance with the world of spirit and sense of mysticism. In his poems, the "gönül (heart)" concept creating a sum in terms of quantity is used within the framework of the various meaning relations. In this context composing an important front-line poems of Yunus, it'll be trying to read his " gönül (heart) world" by focusing on the gönül (heart) concept and frame of meaning of his " heart world" .

Keywords: Yunus Emre, mysticism, human, heart

Giriş

Anadolu'nun siyasi ve iktisadi açıdan oldukça sıkıntılı ve buhranlı olduğu bir dönemde dünyaya gelen (1240- 1321) Yunus Emre, varlığı ve mesajlarıyla içine doğduğu çağa ilaç gibi gelmiş; Türk dilini kullanmadaki başarısı ve Türk tasavvufuna getirdiği bakış açısıyla Türk tarihinin, kültürünün ve edebiyatının en müstesna şahsiyetlerinden biri olma başarısını

* Dr, Fatih Üniversitesi. 34500. Büyükçekmece / İstanbul.

göstermiştir. Bugün hayatı hakkında bildiklerimiz onun şöhretinin çok gerisindedir ve “hiçbir ilmi kesinlik Yunus Emre’nin hayatını, çağını ve çehresini aydınlatabilmiş değildir”(Kabaklı, 2009: 13). Fuat Köprülü, “Türk Edebiyatı’nda İlk Mutasavvıflar”¹ adlı müstesna çalışması ile Yunus’u büyük ölçüde bilir ve görünür kılmış; ardından pek çok değerli araştırmanın ortaya çıkmasına vesile olmuştur ancak Yunus’un üzerindeki sis perdesi tam anlamı ile kaldırılamamıştır.

Yunus Emre, yalın fakat güçlü ve derin söyleyişi ile anlaşılması en güç tasavvuf hakikatlerin her birini bir “sehl-i mümteni”² örneği olarak ifade etmiş, kendi adı ile anılabilecek bir eda ve üslup geliştirmiştir. Yunus’un tasavvuf felsefesi ve edebiyatındaki mühim rolü Türk zevkinin hususi dehası doğrultusunda tasavvufu milli unsurlarla birleştirmesi ve zevk bakımından Acem tasavvufi eserlerinden tamamıyla ayrı bir tasavvufi edebiyat vücuda getirmesindedir. Nitekim Köprülü (2003: 243), bu edebiyatın doğmasında onun başarısını, sanatkâr dehasıyla asırların hazırladığı birtakım birikimleri ve çeşitli unsurları büyük bir başarı ile telif ve terkip etmesinde ve milli zevki temsil edebilmesinde bulur. Yunus bu hususiyetleri ile tarihe ve zamana adeta meydan okumuştur. Tanpınar’ın ifadesi ile o “hüviyeti kolayca nüfus kağıdına sığmayanlardandır” (Tanpınar, 2005: 135).

Yunus Emre’yi zaman ve mekân aşırı bir konuma getiren en önemli unsurlardan bir tanesi onun dilidir. Nitekim, Annemarie Schimmel (2004:348), onun imgelerini hem gelenekten hem de Anadolu’nun günlük hayatından alan bir anlatım ustası olduğunu belirtir. Samimi, içten, sıcak, her türlü resmiyetten ve edebi endişeden uzak teklifsiz üslubu onu ‘Bizim Yunus’ kılmış; ferdiliği aşarak kolektif bir hüviyet kazanan kimliğiyle Yunus, Anadolu dünyasının ruh ve gönül yapısında en derin tabakalara kadar nüfuz edebilmiştir. Gerek Divanı gerekse tasavvuf sistem ve düzenini incelikleri ile anlattığı dönemin önemli eselerinden olan Risaletü’n-Nushiyye adlı eseri onda müstesna bir zekanın varlığını işaret etmekle birlikte “zeka ve zihni meleke, Yunus’un hakim hasleti değildir. O her şeyden evvel bir kalp adamıdır.” (Tanpınar, 2005: 137). Şairlerin birtakım ıstılah ve kavramları kullanma sıklıklarına bakarak yani bir anlamda kullandıkları kavramların istatistiğini yapıp ve bunların oluşturduğu anlam haritası doğrultusunda o şairin eserlerindeki egemen düşünce unsurunun ne olduğunu anlamak mümkündür. Şairlerin kullandıkları dil ile duygu ve düşünce dünyaları arasında açık bir paralellik söz konusudur. Bu tarz bir çalışma şairlerin ruh anatomilerini ortaya konmasında faydalı olacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada Yunus Emre’nin şiirlerinde sıklıkla kullandığı ‘gönül’ kavramı, ‘gönül’ün konu edildiği beyitlere odaklanılarak incelenmeye çalışılacaktır. Nurettin Topçu (2008:153), Yunus Emre’yi anlamaya çalışmayı beyhude bir emek olarak görse de bu yazı çerçevesinde onun gönül dünyasını idrak etmeye ve irdelemeye çalışacağız.

Tasavvuf, İnsan ve Gönül

Türklerin İslamiyet ile tanışmalarının ardından Asya bozkırlarında Ahmed Yesevi ile başlayan tasavvufi düşünce ve hareket Moğol saldırılarından kaçan “horasan erenleri”³ ile Anadolu’ya taşınmış; Anadolu’nun içinde bulunduğu dağınık, buhranlı, sıkıntılı dönemde bu erenlerin Anadolu topraklarına çaldıkları maya hızlı ve güçlü bir şekilde tutmuş ve Anadolu’nun dört bir tarafında tekke ve zaviyeler aracılığıyla büyük bir tasavvufi gelenek oluşmuştur. ‘Gaza’ fikrinin hakim olduğu Türkler, İslamiyet’i kabullerinin ardından tasavvufu da benimsemişler ve böylelikle gaza fikrinin ortaya çıkardığı ‘gazi’ tipinin yanı sıra tasavvufu ‘veli’ tipi de ortaya çıkarmıştır. Mehmet Kaplan’ın ifadesi ile gazi tipi ülkeler fethetmiş; veli tipi

¹ Fuat Köprülü, söz konusu çalışmasının birinci kısmını Türk tasavvuf edebiyatının bir anlamda kurucusu olan Ahmet Yesevi’ye; onun tesirine, eserine ve takipçilerine ayırmıştır. İkinci kısım ise bütünüyle Yunus Emre’ye tahsis etmiştir. Bu dev eserde temelde iki şahsiyet söz konusudur. İlk olarak Asya’da Türk tasavvufi geleneğin ve oluşumun mimarı olan Yesevi ve ardından Anadolu sahasında tasavvuf ekolünde çığır açan Yunus Emre. Bkz. Fuat Köprülü (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

² Söylemesi kolay görünen ancak bir benzeri söylenmeye çalışıldığında oldukça zor olduğu anlaşılan söz söyleme sanatı.

³ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı çalışmasında Anadolu’da tasavvufun gelişimini ve horasan erenlerinin gördüğü işlevi ayrıntılı bir şekilde tartışır. Bkz. Köprülü, a.g.e. s. 187-213.

ise fethedilen topraklarda sakin bir cemiyet kurmayı sağlamıştır. Yunus Emre de pek çok diğer mutasavvıf gibi Anadolu'daki bu tasavvufi hareketin önemli halkalarından biri olmuştur.

Bir düşünce sistemi ve felsefesi olarak tasavvufun özüne ve odağına 'insan'ı alan bir yaklaşımı vardır. Bu hususla alakalı olarak Mahmut Erol Kılıç, *Sufi ve Şiir* adlı kitabında şunları kaydeder: "Tasavvufi düşüncede birtakım soyut kavramlardan ziyade 'insanın' çok canlı bir rol oynadığı ve âdeta sistemin 'insan' kalkışlı bir düşünce üzerine oturtulduğu görülür. Bu Tanrı'nın bütün güçlerinin elinden alınarak dışlanması ve insanın onun konumuna oturtulması anlamındaki bir hümanizm anlayışı değildir. Bilakis Tanrı'nın bize gönderdiği ve yine kendisi hakkındaki en önemli ipucu insandır ve Tanrı'nın bütün sırları insanda gizlenmiştir. Binaenaleyh bu manevi antropolojide insanın bilinmesi ile Hakk'ın tanınması birbirinin ayrılmaz şartı kılınmıştır." (Kılıç, 2009:47) Tasavvufi düşüncede mikrokozmos olarak kabul edilen insan Tanrının yer yüzündeki en yüce tecellisidir. Ve yere-göğe hiçbir mekâna sığmayan Tanrı bir hadis-i kutsiyeye göre insanın gönlüne sığımıştır. Bu anlamda gönül Tanrının önemli bir mekânı olarak anlam ve kutsiyet kazanmıştır. Tasavvufi düşünce sistemi insan odaklı ve insanda da 'gönül' merkezli bir yaklaşımı benimsemiştir. Zira tasavvuf insanın kendi varlığını anlamlandırarak onu seyr ü süluk denilen terbiye metodu ile 'insan-ı kâmil' mertebesine ulaştırmayı hedefler. Bunun için de üzerinde durduğu ve çalıştığı temel mekân 'gönül'dür ve tasavvuf bu anlamda bir gönül eğitimi ve terbiyesidir.

Farsça 'dil', Arapça ' kalp' kavramları ile karşılanan gönül " insanın manevi varlığına, manevi gücüne, sevginin, nefretin, inancın, iyi kötü, bütün duyguların tümünün varlığına ve ifadesine verilen addır" (Gölpınarlı, 2004: 127). Batı dillerinde tam karşılığı olmayan ve doğuya ait bir mefhum olarak konumlandırabileceğimiz gönül doğu dünyası ve kültüründe sıklıkla akıl mefhumu ile mukayese edilerek varlık gösterir. Batı kültürünün ontolojik varlığı akla bağlı iken doğu kültürü gönle endeksli bir görünüm arz eder. Zira bu kültürde gönül en kutsalın barındığı yer olarak bütün değerlerin üstündedir. Bu bilgiler ışığında gönül tasavvuf edebiyatının en önemli kavram ve değerlerinden olup üzerine hatırı sayılır miktarda deyim ve atasözü vardır.⁴

Tasavvuf literatüründe gönül ya da kalp, " hem bütün duygu, düşünce şuur, sezgi ve idrakin; hem hayır ve şerrin önemli bir merkezi hem de benliğin şekillenmesinde biricik laboratuvar" olarak işlev görür (Yüce, 2011: 14). Gönül, tasavvuf ehline insanı Allah'a ulaştırmada en dolaysız ve kestirme yollardan birisi olarak kabul edilir. Tasavvuf yolunu 'gönül yolu' olarak kabul eden ve insanı 'gönül'den ibaret sayan bir bakış açısından söz etmek mümkündür. Bu düşünce sisteminde ihlas, ihsan, takva, verâ, tevbe, rıza,tevazu, kanaat gibi hususiyetler gönlün varlığını temellendirmesi ve insan-ı kâmile ulaşmak adına sahip olması gereken temel mefhumlar olurken; riya, kibir, hased, nefis, ucub, aç gözlülük gibi hususiyetler ise kişinin kendisinden uzaklaştırması gereken kavramlardır.

Türk tasavvuf tarihinde müstesna bir yeri dolduran Yunus Emre'nin şiirlerine sathi bir nazarla dahi bakılacak olsa şiirlerindeki güçlü ve çeşitli ' gönül' söyleminin varlığı dikkat çekecektir. İstatistiksel anlamda, Yunus'un kullandığı kavramların sıklık oranları sıraya konacak olsa 'aşk' duygusu ile'gönül' ilk sıralarda yer bulacaktır. Divanında 152, 160 ve 161 numaralı şiirler ' gönül' redifli olup, 49, 270, 278 numaralı şiirler ise bütünüyle ve farklı veçheleriyle 'gönül'ü konu edinen şiirleridir. Yunus Emre'nin şiirlerinde 'gönül' farklı telakkilerle karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın ve aşkın tecelli ettiği bir mekân olarak gönül en çok Hak ve aşkla birlikte anılmaktadır. Bununla birlikte "beyitlerde gönül sırların, hikmet ve bilginin merkezi olarak da ayrı ayrı işlenmektedir." (Tatçı, 1990: 237) Yunus'un şiirlerinde, maddi değerler ve kuvvet değil; manevi kuvvet ve değerler ön plandadır. Yunus'a göre

⁴ Deyimlerden bazıları şu şekildedir: Gönül yapmak, gönül yıkmak, gönül koymak , gönül kırmak, gönül vermek, gönül yarası, gönül pazarı, gönüllü, gönüllenenmek, gönülden geçirmek (geçmek), gönül beklemek, gönül ehli. Atasözleri ise: Her gönülde bir arslan yatar; Gözden irak olan gönülden de irak olur; Gönülden gönüle yol var; Gönül yapmak arş yapmaktır; El işte, gönül oynaşta gerek vb. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, s. 127.

kainattaki en yüksek ve yüce hakikat olan Tanrı dış dünyada değil insanın içindedir. Bu sebeple bir mutasavvıf olarak Yunus, insanı sürekli manevi değerlerin kaynağı olan ' iç ' e çağırır. Onun için insanda önemli olan ' dış ' değil, ' iç ' tir. ' İç ' ten murad ettiği ise ' kalp ' / ' gönül ' dür. Gönül her şeyden evvel Tanrının, kendi ifadesi ile "Çalab'un tahtı" olduğu için kıymetli ve azizdir. Yine ona göre gönül, "insanın ezel ile bağ kurduğu deruni bir merkezdir." (Tatçı, 1997: 105)

Gönül Şehri: Bir Mekân Olarak Gönül

Yunus Emre'nin şiirlerinde gönül, somut veya soyut pek çok kavramla kavramsallaştırılır ve yine pek çok şiirinde gönle kişilik atfedilerek teşhis ve intak sanatları aracılığıyla canlı bir varlık gibi telakki edilir. Gönül algısı daha çok bir mekân olarak somutlaştırılır. Taht, bağ, Kabe, arş, ev, saray, şehir, kale gibi mekânlar gönül tasavvurunun şekillenmesinde araçsallaştırılır. Bütün bu mekânların kıymeti şüphesiz o mekânlara atfedilen anlam ve yüklenen değerler sebebiyledir. Her şeyden ziyade gönül Tanrının evi ve tahtıdır. Taht; sultanların ve hükümdarların oturduğu büyük, geniş ve değerli taşlarla süslü bir koltuktur ve gönül tahtı, her şeyin hükümdarı ve sultanı olan yaratıcının oturacağı, ona layık olması gereken mekândır. Aşağıdaki beyitlerden ilkinde öncelikle gönlün Çalab'ın tahtı olduğu vurgulanır. Çalab, kendisine muhatap olarak insanda gönlü esas almakta ve oraya bakmaktadır. İkincisinde ise gönlün Hakk'ın durağı olduğu gerçeğinden hareketle Tanrının insana hiç de uzak olmadığı hakikatine temas edilir. Bu hakikati insanın kavrayabilmesi için de benliği bırakıp, cisimden ve ten dünyasından yani ' dış ' tan geçip ' içeri ' girmesi gerekmektedir:

Gönül Çalab'un tahtı gönüle Çalab bahdı
İki cihân bed-bahtı kim gönül yıkarısa (299 / 5)

İstemegil Hak'ı irak gönüldedir Hakk'a turak
Sen senligün elden bırak tenden içerü cândadır (54 / 2)

Gönlün kıyaslandığı temel bir mekan da Kabe'dir. Esas itibari ile hem Kabe hem de gönül bir yönüyle 'Beytullah'tır. Tasavvuf felsefesinde kalbin sureti olarak kabul edilen Kabe (Okudan, 2012: 270) somut olarak, gönül ise soyut olarak Allah'ın mekânıdır. Kabe, maddi ve dışa ait bir mekân buna karşılık gönül ise manevi ve ' iç ' e, öze ait bir mekândır. Bununla birlikte Kabe'de şekle dayalı uygulamalar ve ritüeller söz konusu iken gönülde içsel bir yolculuk söz konusudur. Yunus burada Kabe ve gönlü kıyaslar ve Allah'ın kullarının gönlünü mesken tutması gerçeğinden hareketle gönlü daha ' yeğ ' kabul eder.

Gönül mi yig Ka'be mi yig eyit bana ' akli iren
Gönül yigdür zira ki Hak gönülde tutar turakı (366 / 7)

Tasavvuf düşüncesinde dört kapı olarak bilinen ve Ahmet Yesevi'nin sistemleştirdiği "şariat-tarikat-marifet ve hakikat"⁵ dörtlüsü Allah'a giden yolda aşılması gereken mertebelerdir. Bu basamaklar "Hacı Bektaş Veli"⁶ başta olmak üzere pek çok mutasavvıf tarafından benimsenmiş ve detaylandırılmıştır. Şariat, Allah'ın emir ve yasaklarının, kanunlarının bütünü olarak Allah'a giden yolda ilk ve asıl mertebeyi oluşturmaktadır. Şeriatsız ne tarikat ne marifet ne de hakikat mümkündür. Hakikate ulaşabilmek için bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde Allah'a doğru yürümek gerekir ve tarikat bu yürüyüşün gerekliliklerini ihtiva eden bir yoldur. Tarikatta, mürşidini gözleyerek ve ona uyarak yolculuğunu doğru ve başarılı bir şekilde yürüten kişi 'hakikat'e ulaşır. Marifet Allah'ı tanımak, bilmek; kalbi Allah ile ihya etmek ve Allah dışındaki her şeyden yüz çevirmektir. Hacı Bektaş Veli'nin ifadesi ile Hakk'ı

⁵ İlk Türk mutasavvıflarından olan *Ahmed Yesevi* tarikat erkânını ve irşad metodunu "kırk makam" esasına göre düzenlemiş ve bu kırk makam için 'şariat, tarikat, marifet ve hakikat'ten oluşan "dört kapı" tespit etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Ögke, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şariat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de "Dört Kapı-Kırk Makam" Anlayışının İzleri", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/18-63-74.pdf>

⁶ Hacı Bektaş Veli *Makalat* adlı eserinde şariat-tarikat-marifet ve hakikat kapıları ile ağaç arasında bir münasebet kurar ve kapıların izahı için ağaç metaforunu kullanır. Buna göre; şariat ağacın kökü, tarikat gövdesi, marifet dalları, hakikat ise meyveleridir.

kendi özünde bulmaktır. Bununla birlikte marifet ve hakikate de ancak şeriat kapısından geçerek varılabilir. Tasavvufi yolculukta şeriat ve tarikat zahiri (dışı) yani kabuğu marifet ve hakikat ise batını / derûnu (içi) temsil eder. Yunus Emre bunu bir şiirinde “Şeriat tarikat yoldur varana / Hakikat ma’rifet andan içeru (290/8) ” ifadeleri ile açıklar. Aşağıdaki beyitlerde Yunus Emre, tasavvuftaki ‘dört kapı’ esasına temas eder. Ona göre şeriat, hakikate açılan ilk kapıdır. Kişi, şeriat kapısını geçtikten sonra bir adım daha içeride olan tarikat kapısı ile karşılaşacak ve bu kapının ardından da marifetle buluşacaktır. Kişinin marifete erip ulaşacağı ve marifetin tecelli edeceği yer ise Hakk’ın nazargâhı olan ‘gönül evi/ gönül şehir’dir:

Evvel kapu şerî’at geçse andan tarikat
Gönül evi ma’rifet ‘ışk hakikat içinde (295 / 5)

Ma’rifet gönül şehri makâmun bulur fakrı
Bahri gerekdür bahri bu ma’rifet içinde (295 / 20)

Girdüm gönül şehrine taldum anun bahrine
‘İşkıla seyr iderken iz buldum cân içinde (302 / 15)

İnsan beden ve ruh unsurlarından müteşekkil bir varlıktır. Beden insanın maddi ve cismani tarafı olup görünür alemle irtibatlı, ruh ise manevi tarafı olup metafizik ile irtibatlıdır. Allah “insanın bedeni ve ruhu arasında, maddî ve manevî dünyanın birleştiği yerde, şehir sembolüyle ifadelendirilen kalbi, gönül şehrini yaratmıştır.” (Okudan, 2012: 269) Şairin burada gönül için ev ve şehir⁷ metaforu kullanması dikkat çekicidir. Zira ‘ev’ ve ‘şehir’ insanın bizzat kendisinin imar edip şekillendirdiği ve aynı zamanda ruh ve karakter itibar ile içinde şekillendiği mekânlardır. Bir yönüyle söz konusu mekânlar insanı hem maddi ve manevi olarak etkileyen hem de insandan etkilenen yerlerdir. Bir mekân olarak gönül, Allah’ın bilineceği, tanınacağı, hissedileceği yerdir. Bu kayıtlar şeriatın dışı, marifetin ise içe ait bir hakikat oluşunu gönül evi / şehri söylemi ile bir kez daha vurgular.

Gönül Yapmak / Gönül Yıkamak

Yunus Emre’nin şiirlerinde gönül kavramı ile alakalı üzerinde durulan temel bir hususlardan birisi gönle girmenin ve gönül yapmanın önemi konusundadır. Gönül yapmak , Yunus’un düşünce dünyasında Kabe’yi ziyaret etmekten ve hacca gitmekten çok daha değerlidir. Bunun yanında gönül yıkmak, gönül kırmak da sıklıkla namazla kıyaslanan eylemlerdir. Yunus bir kez dahi gönül kırmış olanın kıldığı namazın ‘namaz’ olamayacağını belirtir. Namaz ve hac İslam’ın temel şartlarından olup, gönlün yapmanın veya yıkmanın bu temel vecibelerle kıyaslanıyor olması dikkat çekicidir. Bir ibadet şekli olarak namaz, her gün belirli vakitlerde tekrarlanan, hayatının bütününe kuşatan ve “dinin direği” olarak kabul edilen bir vecibedir. Yeryüzündeki ilk mescit, insanlar için kurulan ilk ibadet mekânı ve ‘arzın kalbi’ olarak kabul edilen Kabe’yi ziyaret etmek ise inananların dünyasında yerine getirilmesi gereken önemli bir davranıştır. Bu anlamda gönül yapma ve yıkmanın Kabe’yi ziyaret (hac) ve hayatın her anında olan namaz ile ilişkilendirilerek açıklanıyor olması Yunus’un gönle atfettiği değer açık bir göstergesidir. Yunus “ Yüz Kabe’den yigrekdür bir gönül ziyareti (380 / 4) ” diyerek gönül yapmayı, gönle girmeyi yüz Kabe’den üstün tutarken, “İki cihan bed-bahtı kim gönül yıkarısa(299 /)” ifadeleriyle de gönül yıkanın her iki alemde bedbaht olacağını kaydeder.

Yünus Emre dir hoca gerekse var bin hacca
Hepisinden eyüce bir gönüle girmekdür (91/5)

⁷ Şehir veya Farsça şehir anlamında kullanılan ‘sar’ mutasavvıf şairlerden tarafından istiare ile gönül ile ilişkilendirilen kavramlardır. Mutasavvıf şairlerin dilindeki ‘şehir’ metaforunun çözümlenmesine bir örnek için bkz. Rifat Okudan (2012). “Hacı Bayram Veli’nin Şiirlerinde Şehir Metaforu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, s.265-278.

Bir kez gönül yıkdunısa bu kıldugun namâz degül
Yitmiş iki millet dahı elin yüzün yumaz degül (166 / 1)

Bin kez hacca vardun ısa bin kez gaza kıldun ısa
Bir kez gönül sıdunısa gerekse yüz yıl yol dokı (366 / 6)

Kabe ve namaz dışında Yunus, gönül yapma ve gönül yıkmayı ilim ve amelle de kıyaslar. Bilindiği gibi ilim ve amel İslam şeriatının temel kısımlarındandır. Ona göre gönül yıkan insanın ilim ve amelden istifade edeceği bir şey yoktur. "İlm ı 'amel ne assı bir gönül yıkdunısa (335 / 12) " , "Şeyh ü danişmend ü fakı gönül yapan bulur Hak'ı / Sen bir gönül yıkdunısa gerekse var yüz yıl okı" gibi ifadeleri ile bu hakikate temas eder. Bütün bunlarla beraber gönle girmeyi mutluluğun ve gönencin kaynağı olarak gören şair dünyadaki varlık, gayesini de 'gönüller yapmak' olarak açıklar. Tanrının insanda tecelli edeceği yer 'gönül' olduğu için dünyaya gelişini de bu bakış açısıyla okur. Bu düşüncenin bir devamı olarak da gönül yapmayı 'cennetin sermayesi' olarak değerlendirir.

Uçmak Uçmak didüğün kullarun yiltedüğün
Uçmagun ser-mâyesi bir gönül itmek gerek (141 / 4)

Ben gelmedüm da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm (179 / 2)

Gönüle gireni gönendi dirler
Gönüle sen de gir kim gönenesin (279 / 14)

Ona göre insanın en önemli yaradılış gayelerinden biri gönüllerde yer eylemektir. Gönüllerde yer eyleyebilmenin düsturu da nefsi ve nefsin gerektirdiklerini düşman bilip; hırstan, açgözlülükten ve bencillikten uzak durmak gerekir. Hırs ve tama sahibi insan 'kendî' merkezli hareket edeceği için gönüllerde yer eylemeyecektir:

Düşman benüm nefsum durur tama'ıla hırsum durur
Tama'ıla hırsa uyan gönüllerde yir eylemez (112 / 4)

Gönül Pası

Tanrının ağırlanacağı mekân olan gönlün temizliği, saflığı duruluğu ve gayr olan her şeyden arındırılmış olması Yunus Emre'nin şiirlerinde üzerinde titizlikle durduğu bir diğer konudur. Tanrı, insanda gönle bakacağı ve gönle tecelli edeceği için bu mekânın temizliği, arılığı, duruluğu fevkalade önemlidir. Yunus Emre'nin şiirlerinde kibir, kin, kendini beğenmişlik, çok konuşmak gibi hasletler gönlü kirleten ve 'gönül pası' olarak değerlendirilen özelliklerdir. Gönlü olması gereken saflığa ve berraklığa ulaştırmak bir dizi arınmadan geçmektedir. Bu kirlerden ve pastan arınmanın yolu da gönlü göz yaşı ve rahmet suyu ile yıkamaktır. Ona göre gönlünü kirden ve pastan arındırmayanın eda ettiği namazlar kabul olmayacak ve gönülde kir ve pas yerini koruduğu müddetçe Allah'ın kendine mesken kabul ettiği gönle, girilmesi ve yaratıcının oradaki tecellisini görmek mümkün olmayacaktır. Yine Yunus'a göre gönül mülkü surette yapılacak ve deruna nüfuz etmeyecek bir temizlikle arınamayacaktır. Esas ve hakiki arınmanın yolu göz yaşıdır.

Bir ton kan bulasıcak yumayınca mismil olmaz
Gönül pası yumayınca namaz eda olmayısar (24 / 2)

Gönül pasın yudunısa kibr ü kini kodunısa
İkrar bütün olmayınca erden nazar olmayısar (24 / 3)

Sûret nakşın gidermekle gönül mülki temiz olmaz
Akar rahmet suyu çağlar gönül kirin yuyan gelsün (230 / 5)

Yunus Emre şiirlerinde sık sık dervişlikten ve derviş olmaya gönüllü kişilerin sahip olması gereken hasletlerden bahsederken 'konuşma ve söz' üzerinde de durur. Bir sonraki bölümde hususi olarak üzerinde durulacağı üzere söz Yunus'un çok değer verdiği bir şeydir ancak gereksiz ve boş söz onun nazarında gönlü kirletir. Gönül pası insanı tüketen ve insana kaybettiren bir değerdir. Bu sebeple gönlün hak ettiği konuma ulaşması ve tecellileri sağlam bir şekilde yansıtılması için kir ve pastan mutlak surette arındırılması gerekmektedir. Bunun için de yapılması gereken öncelikle dil terbiyesidir. Az söylemek ve söylemek gerektiğinde de hakikati söylemek gönlü arındırmanın yollarındandır.

Söylememek harcı söylemegün hasıdur
Söylemeklik harcisi gönüllerin pasıdur (29 / 1)

Gönülde pas oturur anda seni yitürür
İçerü şâh oturur giremezsin göresin (250 / 3)

Gönül ve Söz

Yeryüzünde insan cinsine has bir özellik olan ve onu diğer canlılardan ayıran konuşma ve söz söyleme Yunus Emre'nin şiirlerinde üzerinde hususi bir şekilde durduğu konulardandır. Onun anlayış dünyasında gönlün yakın ilişki içinde olduğu kavramlardan biridir söz. Nitekim, Yunus'un üzerinde ısrarla durduğu 'gönül yapma ve yıkma' eylemleri büyük ölçüde söz aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bunun yanında sözün güçlü, kuvvetli, tesirli ve etkileyici olması da onun gönülle olan ilişkisi nispetindedir. Ona göre kaynağı 'gönül' olmayan gönülden söylenmeyen hiçbir sözün konuşmanın tesir etmesi mümkün değildir. Yine, Yunus' a göre gönül, sözün kabı gibidir. "Kapta ne varsa dışarı o sızar" kelam-ı kibarınca söz, ait olduğu gönül kabını yansıtır. Yunus'un bu düşüncesini çok veciz bir şekilde ifade ettiği;

Taş gönülde ne biter dilinde agu düter
Niçe yumuşak söylese sözi savaşa benzer (66 / 2)

mısraları gönül ve söz birlikteliğinin özeti gibidir. Şair, şefkatten, sevgiden, merhametten, anlayıştan uzak olan yani gönlü 'taş' olanların ne kadar gayret sarf ederlerse etsinler yumuşak söz söyleyemeyeceklerini ve böyle bir gönle sahip kişinin ağzından her ne çıkarsa savaşa benzediğini belirtir. Yine şiirlerinden anladığımız üzere sözün niteliği gönül kabına bağlı olduğu gibi gönül de sözden hem pozitif hem negatif anlamda etkilenir. Aşağıdaki beyitlerin birincisinde şair, ilk olarak gönlü bazı sözlerin şad ettiğini vurgulayarak kişiye her tür izzet ve tersi olarak horluğun sözden geldiğini belirtir. İkincisinde ise Yunus'un 'Kabe yıkma' olarak değerlendirdiği gönül yıkma eylemi sert söze bağlanmıştır:

Söz var kılır gönüli şâd söz var kılır bilişi yad
Eger horluk eger 'izzet her kişiye sözden gelür (42/2)

Sırrımı 'âleme çakdum bu halka temâşâ geldüm (224 / 3)

Dertli Gönül

Konumu, varlığı, mahiyeti, anlamı, temizliği ve muhtelif kavramlarla ilişkisi çerçevesinde değerlendirilen ve anlam kazanan 'gönül'ün bir başka mevzubahis edildiği husus hastalıkları ve dertleri ile ilgilidir. Yunus'un ruh ve hayal dünyasında gönül çok katmanlı, çok boyutlu bir anlam haritası içinde varlık göstermektedir. Şiirlerinde, gönlün sahip olmaktan bizzat muzdarip olduğu, gönlü rahatsız eden birtakım his ve davranış şekillerine de yer verilmiştir. Yunus gönlü ile zaman zaman mücadele halinde görülebilmektedir. Sabır, söz dinlemek ve kararında olup istikrarı korumak Yunus'un gönlüne benimsetmek istediği önemli davranışlardandır ancak Yunus'un bu mücadelesi kolay geçmez:

Niçe eyitdüm gönlüme var sabır eyle dek otur
Şol dem dahı bed-ter olur öğüdümü almaz benüm (214 / 8)

Bir dem ' abid bir dem zahid bir dem ' asi bir idem muti
Bir dem gelür ki iy gönül ne dinde ne imandasın (278 / 4)

Sufinin önemli göstergelerinden birisi elindeki tesbih ile dilindeki zikirdir. Dilin sürekli zikir halinde olması ve şüphesiz gönlün de bu durumdan nasiplenmesi beklenen ve arzu edilen bir durumdur. Ancak dilden dökülenlerin gönle sirayet etmemesi, dil marifet söylerken gönlün bütün bunlardan uzak kalması, bir başka deyişle dil ile gönül arasındaki temassızlık veya uyumsuzluk şairin şikayet ettiği ve dertlendiği konulardandır. Gönlün dünyaya ve bozgunculuğa olan meyli, kibri ve miskinliğe ayak direyişi de şairin üstesinden gelmek istediği konular arasındadır.

Sûfiyem halk içinde tesbîh elümden gitmez
Dilüm ma'rifet söyler gönlüm hiç kabûl itmez (117 / 1)

Söylerem ma'rifeti sâlûslânuram katı
Miskînlige dönmege gönlümden kibir gitmez (117 / 3)

İy gönül bir dem bir vakit dünyâdan usanmaz mısın
Bunca fâsîd işlerle yüzünden utanmaz mısın (267 / 1)

Derviş olmasını talep ettiği, benliği, kibri ve ikiliği elden bırakmasını istediği gönlüne söz geçiremeyişi Yunus'un şikayet sebeplerindedir. Onun için gönlün kemal noktası derviş olabilmesindedir. Gönlünü bir türlü derviş eyleyememesi Yunus'un en temel ıstıraplarından biridir. Bilindiği gibi derviş Farsça kökenli bir kelime olup sözlük anlamı itibari ile "fakir, yoksul, dilenci, kapı eşiği" (Cebecioğlu 2009) gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte tasavvuf ıstılahı olarak derviş, hakiki anlamdaki yoksulluk ve fakirlik değil Allah'a karşı aczinin ve fakrının farkında olmaktır. Masivâdan alakayı kesmek, tevazu, mahviyet ve ihsan sahibi olmak; takvalı, sabırlı ve hoşgörülü olmak tasavvuftaki dervişliğin karşılığıdır. Yunus için dervişlik ve gönlü derviş eyleyebilmek bu anlam doğrultusunda ulaşılması ve benimsenmesi gereken bir haldir. Bu halin önündeki engeller ise onun sıkıntıları arasındadır:

Miskîn olugör bâri benlikden irak yûri
Gönlinde benlik olan dervîşlikden irakdur (84 / 4)

Benlik, bencillik, mal, mülk , ağyar, kibir, utanç duygusu gönlünü derviş eylemek isteyenlerin mücadele etmesi ve aşması ve gereken basamaklardır. Derviş adaylarının gönlünü geniş tutması, dövene elsiz, sövene dilsiz olmaları kendilerinden beklenen düsturlar arasındadır.

Ben dervîşem diyen kişi iş bu yola 'âr gerekmez
Dervîş olan kişilerün gönli gendür tar gerekmez

Dervîş gönülsüz gerekdür sögene dilsüz gerekdür
Dögene elsüz gerekdür halka berâber gerekmez (111 / 1-2)

Sonuç

Batı dillerinde tam karşılığı olmayan gönül, doğu dünyası ve kültürüne ait bir kavram olarak tasavvuf düşüncesinde güçlü, etkili ve yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bu anlamda tasavvuf şiirini hem dil -şekil-üslup hem fikir ve muhteva açısından derinden etkilemiş olan Yunus Emre de şiirlerinde gönül kavramına nicelik olarak fazlaca yer verdiği gibi niteliksel anlamda da çok katmanlı, çok boyutlu bir anlam haritası içinde kullanmıştır. Gönül kavramı soyut ve somut anlamda doğrudan ya da mecazi olarak pek çok kavramla ilişkilendirilmiş olmakla birlikte çalışmanın sınırlılığı doğrultusunda anlam yoğunluğu oluşturan ilişkiler söz konusu edilmiştir. Yunus'un şiirlerinde 'gönül' yer yer kendisi ile yekpare bir bütün yer yer de karşısında duran bir muhatap konumundadır. Teşbih, teşhis,

intak, mecaz-ı mürsel gibi söz sanatları ile gönül kavramı estetik ve muhteva açısından renkli ve orijinal söylemlere konu olmuştur.

Yunus Emre'nin şiirlerinde gönül en çok, Tanrının insandaki yegane tecelligâhı olarak anlam ve kutsiyet kazanmıştır. Kendi ifadesi ile 'Çalab'ın tahtı' olan gönül bir mekân olarak yoğun bir şekilde işlenmiştir. Bu minvalde 'gönül yapmak' en önemli insani davranışlardan kabul edilip teşvik görülürken tersine 'gönül yıkmak' da Kabe'yi yıkmakla eş kabul edilerek verilmiştir. Tanrının ağırlandacağı mekânın ona layık hale getirilmesi, bu doğrultuda 'gayr' olandan arındırılmış olması da fevkalade önem arz eden diğer bir durumdur.

Yunus Emre'nin şiirlerinde gönül, üzerinde dikkatle ve titizlikle durulması, denetlenmesi gereken bir mekân olarak görülür. Bu hassasiyet zaman zaman Yunus'u gönül karşısında çaresiz, zayıf ve yenik düşürür. Zira Yunus sık sık gönlüne söz geçirememekten, ona bütünüyle hükmedememekten ve gönlüne bulaşan rahatsızlıklardan söz eder.

Gönül Yunus Emre'nin zihni ve ruhi yapısında, varlığının anlamlandırılışında belirleyici bir rol oynamakta ve dolayısı ile şiirlerinde nicelik ve nitelik açısından anlamlı bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Cebecioğlu, Ethem (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- El-Muhasibi (2011). *Kalp Hayatı* (Haz. Abdülhakim Yüce), İstanbul: Işık Yayınları.
- Göçgün, Önder (1991). "Yunus Emre'de Teklifsiz Üslup", *Türk Edebiyatı Araştırmaları*, C.1, s. 36.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul:İnkılâp Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (2006). *Yunus Emre : Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kabaklı, Ahmet (2009). *Yunus Emre*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2006). "Yunus Emre ve Nebatlar", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2006) "Yunus Emre'ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Mânası", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (2006). "Yunus'un Gül Bahçesinde", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2006). "Yunus'un Şiir Sanatı", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç, Mahmut Erol (2009). *Sûfi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Köprülü, Fuat (2003). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okudan, Rifat (2012). "Hacı Bayram Velî'nin Şiirlerinde Şehir Metaforu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, s.265-278.
- Schimmel, Annemarie (2004). *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005) "Yunus Emre", *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Zeynep Kerman), İstanbul:Dergâh Yayınları, s. 135
- Tatçı, Mustafa (2005). *Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n-Nushıyye*, İstanbul:Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Tatçı, Mustafa (1990). *Yunus Emre Divanı- İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (1997). *Edebiyattan İçeri Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı Üzerine Yazılar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topçu, Nurettin (2008). "Yunus Emre", *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yakıt, İsmail (2009). *Yunus Emre'de Sembolizm*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yasa, Metin (2008). *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk- Yarattılış- Kendi Olma*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.